

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl es-Sedûsî

A Confused Narrator: Muhammad Ibn Fadl al-Sadusi

Ali ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadîs Ana Bilim Dalı,

Asst. Prof., Bingol University, Faculty of Theology, Department of Hadith

Bingol, Turkey

celiker81@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4361-0477

DOI: 10.34085/buifd.626875

Öz

Hadis ilminde râvinin zabtıyla ilgili üzerinde durulan önemli kavramlardan biri, ihtilâttir. Literatürde bu terim, bir râvinin ömrünün sonlarına doğru hafızasıyla alakalı bir takım rahatsızlıklara maruz kalmasından dolayı rivâyetlerini karıştırmasıdır. İşte bu râvilerden biri de ricâl kaynaklarında Buhârî'nin (ö. 256/870) hocası olarak takdim edilen Muhammed b. Fadl es-Sedûsî'dir (ö. 224/839). İsminden ziyade Ârim lakabıyla tanınmıştır. Meşhur muhaddislerden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64), Dârimî (ö. 255/869), Buhârî, Ebû Zûr'a (ö. 264/878) gibi birçok önemli âlime hocalık yapmış ve tahdis ettiği rivâyetler başta Kütüb-i Tis'a olmak üzere muteber hadis kaynaklarında tahrîc edilmiştir. Hadis rivâyetinde "sika" râvilerden kabul edilmesine rağmen ömrünün sonlarına doğru hafıza konusunda sorun yaşamış ve ihtilâta uğramıştır. Dolayısıyla ihtilâta uğramadan önce naklettiği hadisler kabul edilirken, ihtilât sonrası rivâyetleri sıhhat açısından bazı münekkidler tarafından tartışma konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kütüb-i Tis'a, Rical Tenkidi, Ârim, İhtilat.

Abstract

One of the important concepts in Hadith science about the memorisation of the narrator is confusion. In the literature, this science is the narrator's confusing his narrations due to his exposure to a number of disorders related to his memory towards the end of his life. One of these narrators is Muhammad b. Fadl es-Sedûsî (d. 224/839) who was presented as the teacher of Bukhari (b. 256/870) in the sources about the narrators of hadiths. He was known by his nickname Ârim rather than his name. He taught many important scholars such as Ahmad ibn Hanbal (d. 241/855), Abd ibn Humaid (d. 249/863-64), Al-Darimi (d. 255/869), Bukhari and Abu Zur'a (d. 264/878) and the narrations that he narrated have been incited in certain Hadith sources, especially in Kutub-u Tis'ah. Although he was accepted as a reliable narrator in the narration of hadith, he had problems with memory towards the end of his life and confused his narrations. Therefore, while the Hadiths he had conveyed before the confusion were accepted, his narrations after the confusion were made a subject of discussion by some critics in terms of Health.

Keywords: Hadith, Kutub-u Tis'ah, Ârim, Narrator Criticism, Confusion.

Giriş

Hiz. Ömer döneminde inşa edilen Basra'ya birçok sahâbi yerleşmişti. Şehirde ikamet eden ashâb, insanlara Kur'an-ı Kerîm ve sünneti öğretmek amacıyla mescidde ilim halkalarını oluşturmuşlardı. Yöre halkı, bu halkalara rağbet göstermiş ve sahâbenin rahle-i tedrisinden geçerek Kur'an'la birlikte hadisleri de birinci ağızdan tahsil etmişlerdir. Nitekim bu ilim meclislerinde yetişen birçok Basralı muhaddis, rivâyetlerin günümüze güvenilir bir şekilde ulaşmasına katkı sunmuşlardır.

Hicrî ilk üç asır hadis ilminin nüvelerinin atıldığı ve oluşum sürecinden geçtiği en önemli zaman dilimidir. Rivâyetlerin hıfz ve kitabet yoluyla nakledildiği ve daha sonraları tedvin edilerek tasnif edildiği süreç, Hadis Edebiyatı'nın oluşum safhaları olarak bilinir. Dolayısıyla ilk dönemlerde yaşamış muhaddislerin hayatlarını ve ilmî yönlerini araştırmak, hadis ilminin geçirdiği dönemler hakkında bilgi elde etmek hususunda önem arz eder. Bu râvilerden biri, başta Buhârî olmak üzere olmak üzere birçok meşhur muhaddise hocalık etmiş ve onların telif ettikleri eserlerine de önemli ölçüde kaynaklık eden Muhammed b. Fadl es-Sedûsî'dir. Hadis rivâyetinde güvenilirliğiyle temeyyüz eden Ârim, vefatına yakın bir zamanda ihtilâta uğradığı hadisçiler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Ancak onun mezkûr rahatsızlığa uğrama tarihi konusunda muhaddisler arasında görüş birliği sağlanmamıştır. Dolayısıyla rivâyetlerin kabulü için ihtilâta uğradığı tarih ile rahatsızlık sonrası kendisinden hadis nakledenlerin tespit edilmesi gerekir.

Muhammed b. Fadl'ı tanımanın hadis usûlü çalışmalarına katkı sağlayacağı, faydalı olacağı muhakkaktır. Diğer yandan onun hakkında müstakil bir çalışmanın olmayışı ve onu konu edinen kaynaklarda sadece kısa bilgilerin bulunması da bu araştırmanın bir başka gerekçesidir. İlgili çalışmalara katkı sunacağına inandığımız bu araştırmada, Muhammed b. Fadl es-Sedûsî'nin yaşadığı belde olan Basra'nın tarihi ve onun hayatı hakkında bilgiler verildikten sonra onun ilmi kişiliği, hadisçiliği ve rivâyetlerinin değeri üzerine durulacaktır.

1- YAŞADIĞI ŞEHİR VE DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Araştırma konumuz olan Muhammed b. Fadl'ın hayatını idame ettirdiği belde olan Basra şehri ve oradaki hadis faaliyetlerinin durumu hususunda bazı bilgiler, onun yaşadığı muhitin tanınmasına yardımcı olacaktır.

Basra, 14/636 yılında Hz. Ömer'in (ö. 23/644) halifeliği döneminde Utbe b. Gazvan (ö. 17/638) tarafından Irak bölgesinde¹ askeri bir üs olarak kuruldu.² Basra, kuruluş döneminde sadece kamışlardan yapılan yapıtlardan oluşup ilerleyen zamanlarda yapılan bazı değişikliklerle gelişerek³ farklı kabile ve zanaat erbabının ilgisini çekmeye başladı.⁴ Hz. Osman'ın (ö. 35/656) halifeliği döneminde idarî, ekonomik ve mimarî açıdan hızla gelişerek Irak bölgesinin önemli şehirleri arasında yer aldı. Emeviler devrinde refah seviyesi giderek artan Basra, Abbasiler döneminde ise en parlak günlerini yaşadı.⁵

Basra'ya farklı amaçlarla birçok sahâbe yerleşti.⁶ Başta Ebû Mûsâ el-Eş' arî (ö. 44/664) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi önemli sahâbiler,⁷ mescidde oluşturdukları ilim halkalarıyla yöre halkına Kur'ân ile birlikte hadisleri öğretmişlerdir.⁸ Nitekim şehir, kısa bir zaman içerisinde bölgenin önemli ilim ve kültür merkezi haline dönüştü.⁹ Basra'da sahabenin öncülük ettiği ilmî

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967), 3: 590; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ, (Beyrut: y.y. 1987), 483.

² Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9: 6.

³ Ahmed Ali Sâlih, *et-Tanzîmâtu'l-içtimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Basra*, (Bağdat: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1953), 28; Abdulhalık Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 109.

⁴ Sâlih, *Basra*, 72-74; Bakır, "Basra", 5: 109-110.

⁵ Bakır, "Basra", 5: 110.

⁶ Abdülcebbâr Nâcî, *el-Medârisü'l-târîhiyye'l-İslâmiyye (Medresetü'l-Basrati enmûzecen)* (Beyrut: Merkezü'l-Âkâdemî li Ebhâs, 2013), 58.

⁷ İzzüddîn Muhammed b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, (Beyrut: 1987), 2: 385.

⁸ Nâcî, *Târîhu'l-hareketi'l-fikriyye fi'l-Basrati fi'l-'asri'l-İslâmî* (Basra: Dârü'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, 1991), 55-57.

⁹ Nâcî, *Medâris*, 58.

gelenek, onların halkalarına iştirak eden tâbîn¹⁰ ve akabinde gelen nesiller, hadis sahasında tahsil ettikleri malumatları daha da geliştirerek günümüze yazılı olarak intikal ettirilmesine vesile olmuşlardır. Özellikle bu dönemlerde yaşayan ve birçoğu dalında ilk uygulayıcı ve müellif kabul edilen Muhammed b. Sirîn (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747), Eyyûb es-Sehtîyânî (ö. 131/748), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/888) gibi önemli muhaddisler, bunlardan sadece birkaçı olup Basra'da köklü bir hadis kültürünün oluşmasına öncülük ederek hadislerin korunmasına ve hadis ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.¹¹

Öte yandan bahse konu olan Ârim'in yaşadığı dönem, Abbasiler döneminin yedi halifesinin hilafetine denk gelmektedir. Ârim'in vefatına kadar Basra, genel itibariyle Abbâsi egemenliğinde kaldı. Kaynaklarda Ârim'in yaşadığı zaman aralığı olan 140-224/758-839 yılları arasında Abbâsî devletinde hilafet makamında oturan halifeler şunlardır:

- Ebû Ca'fer el-Mansûr 136-158/754-775,
- Muhammed el-Mehdî 158-169/775-785,
- Mûsâ el-Hâdî 169-170/785-786,
- Hârûnürreşîd 170-193/786-809,
- Emîn 193-198/809-813
- Me'mûn 198-218/813-833
- Mu'tasım-Billâh 218-227/833-833.¹²

Söz konusu tarihler arasında Abbasî devleti sınırlarında huzur ortamı egemen olup özellikle ilmi, kültürel ve sosyal faaliyetlerin yoğun olduğu bir dönemdir.¹³ Nitekim 210/826 yılında yapılan bir incelemede Basra'da 700 müderris, 11000 öğrenci ve yüz binlerce kitap tespit edilmiştir.¹⁴ Bu ise Ârim'in yaşadığı zaman aralığında ilmi faaliyetlerin yoğunluğunu sağlayan müsait çevrenin varlığını göstermektedir.

2- ÂRİM 'İN HAYATI

Dokuzuncu tabakanın küçüklerinden olup¹⁵ hicrî 140/758'li yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁶ Künyesi Ebû Nu'mân olup¹⁷ tam ismi Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî el-Basrî'dir.¹⁸ "Ârim" lakabıyla meşhur olmuştur.¹⁹ Bu hususta babasının onun için "Ârim",

¹⁰ Nâcî, *Târih*, 15.

¹¹ Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs* (Ankara: DİB, 1991), 128-188; Ali Çelik, "Basralı Muhtelit Râvîler (Hicrî İlk Üç Asır)", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2016/2), 161-162.

¹² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 37.

¹³ Mehmet Dinçoğlu, "Buhârî İle Ebû Dâvud'un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis ilmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2014), 349.

¹⁴ C. Eroğlu v. dğr., *Salname*, 41-42.

¹⁵ Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1999), 436.

¹⁶ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. *Beşâr Avâd Ma'rûf*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 10: 265; Mehmet Ali Sönmez, "Ârim el-Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 375.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 306; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, trz.) 3: 675.

¹⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Tarihu'l-kebir*, thk. Abd b. Feyrûz-Umeyr b. Abdurrahman (Beirut: Daru'l-Marife, trz.), 1: 208; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 1: 410; Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 174.

kendisinin ise “Muhammed” ismini kullandığını söylemiştir.²⁰ “Yaramaz çocuk, kötü huylu” manalarına gelen “Ârim” lafzı/lakabı, muhtemelen küçük yaşlarda yaramaz olduğundan ötürü babası tarafından kullanılmıştır.²¹ Ancak bu hususta Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî (ö. 258/872), onun kötü davranışlardan uzak ve yumuşak huylu birisi olduğunu belirtmiştir.²² Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55) eserinde, Basralıların isimlerini zikrettiği on birinci tabakada ona yer vermiştir.²³ İbn Hacer (ö. 852/1449), vefatı hususunda farklı tarihler zikrederek onun ölüm tarihinin 223/838²⁴ veya 224/839 yılının²⁵ Rebi’ul-evvel veya Sefer ayında Basra’da gerçekleştiğini dile getirmiş;²⁶ bu hususta Buhârî, onun ölüm haberinin kendilerine 224/839 yılında ulaştığını belirtmiştir.²⁷ Genel kanaat olarak bu tarih benimsenmiştir.

3- ÂRİM ‘İN İLMİ KİŞİLİĞİ

Muhammed b. Fadl’ın ilmi kişiliğini ortaya koyabilmek için ilk önce onun hadisçiliği bağlamında hadis tahsil ettiği hocalarını, öğrencilerini, ilmi yetkinliğini, muhaddislerin onun hakkında serdettiği görüşler ve muteber kaynaklara ne şekilde kaynaklık ettiğini tespit etmek gerekir.

A- Hocaları

Bir asra yakın ömür süren Ârim, hadis tahsil etmek için birçok hocadan ders almıştır. Kaynaklarda zikredilen hocalarından bazıları şu kimselerdir: Sâbit b. Yezîd el-Ahvel (ö. 169/785), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî (ö. 160/777), Ebû Hilâl Muhammed b. Süleym er-Râsibî (ö. 167/783), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Saîd b. Zeyd (ö. 167/783),²⁸ Dâvûd b. Ebi’l-Furât (ö. 167/783), Mehdî b. Meymûn (ö. 171/787 ?), Umâre b. Zâzân es-Saydelânî (ö. ?), Kaza’a b. Süveyd el-Bâhilî (ö. ?), Abdolvâris b. Saîd (ö. 180/796), Vuheyb b. Hâlid (ö. 165/781), Ebû Avâne el-Veddâh b. Abdillâh el-Vâsîti (ö. 176/792), Abdolvâhid b. Ziyâd (ö. 176/792), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786),²⁹ Sa’k b. Hazn (ö. ?), Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/813), Abdülazîz b. Muhammed b. ed-Derâverdî (ö. 187/803), Mu’temir b. Süleymân (ö. 187/803), Mulâzim b. Amr el-Hanefî (ö. ?).³⁰

B- Öğrencileri

Hadis sahasının önemli hocalarından kabul edilen Ârim’den birçok meşhur muhaddis rivâyette bulunmuştur. Kendisinden başta Buhârî olmak üzere Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî, Ebû Müslim İbrâhîm b. Abdillâh el-Keccî (ö. 292/905), Ebû Dâvûd Süleymân b. Seyf el-Harrânî (ö. 272/885), Muhammed b. Müslim b. Vâre er-Râzî (ö. 270/884), Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî (ö. 286/899),³¹ İbrâhîm b. Harb el-Askerî (ö. ?), İbrâhîm b. Ya’kûb el-Cüzcânî (ö. 259/873), Ebû’l-Ezher Ahmed b. el-Ezher en-Neysabûrî (ö. 261/875), Ahmed b. Saîd ed-Dârimî

¹⁹ Buhârî, *Tarih*, 1: 208; Abdurrahman er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1953), 8: 58; Ebû’l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemal fî esmai’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1983), 26: 287; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 675.

²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

²¹ Sönmez, “Ârim el-Basrî”, 3: 375.

²² Zehebî, *Siyer*, 10: 266; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

²³ Hayyât, *Kitâbü’t-Tabakât*, thk. Ekrem Ziya Ömerî (Bağdat: Câmî’atü’l-Bağdat, 1967), 228.

²⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 292; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; *Takrîb*, 436.

²⁵ İbn Sa’d, *Tabâkat*, 9: 306; Hayyât, *Tabakât*, 228; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 291; Zehebî, *Siyer*, 10: 267.

²⁶ İbn Sa’d, *Tabâkat*, 9: 306; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 291; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* 1: 410; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

²⁷ Buhârî, *et-Tarih*, 1: 208.

²⁸ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu’l-Cerh*, 8: 58; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 288-289; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 675.

²⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 288-289; Zehebî, *Siyer*, 10: 266; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 675..

³⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 288-289; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 675.

³¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 288-289; Zehebî, *Siyer*, 10: 266.

(ö. 253/867), Ahmed b. Süleymân er-Ruhâvî (ö. 261/875), Ahmed b. Nasr en-Neysâbûrî (ö. 245/859), İsmâil b. İshâk (ö. 270/883), İsmâil b. Abdullâh el-İsbehânî (ö. ?), Kardeşi Bistâm b. Fadl es-Sedûsî (ö. ?), Haccâc b. eş-Şâ'ir (ö. ?), Hasan b. Ali el-Hallâl (ö. 242/856), Hammâd b. İshâk b. İsmâil (ö. 267/881), Hüseyş b. Efram en-Nesâî (ö. 253/867), Ebû Dâvûd Süleymân b. Ma'bed es-Sincî (ö. 257/871), Ebû Bedr Abbâd b. el-Velîd el-Ğubarî (ö. 258/872), Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî (ö. 229/844), Abdülazîz b. el-Hattâb (ö. 224/839), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-4), Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hâlid ez-Züreykî (ö. ?), Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890), Muhammed b. Dâvûd b. Sabîh (ö. ?), Muhammed b. Abdulmelik ed-Dakîkî (ö. 266/880838), Muhammed b. Ğâlib Temtâm (ö. 283/896), Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Musennâ (ö. 252/866), Yahyâ b. Mutarrîf (ö. 278/891), Ya'kûb b. Süfyân el-Fârisî (ö. 277/890), Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/875),³² Ahmed b. Hanbel, Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890)³³ ve Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî³⁴ gibi birçok kişi hadis rivâyetinde bulunmuştur.

C- Hakkında Söylenenler

Kaynaklarda Ârim'in ilmî yönü hakkında âlimlerin olumlu değerlendirmeleri bulunmaktadır. Sözelimi Ebû Hâtîm, onun -hadis konusunda- Affân (b. Müslim)'den (ö. 220/835) geri kalmadığını; Süleymân b. Harb (ö. 224/839) ise, onun kendisinden daha iyi olduğunu belirterek onunla bir konuda ihtilafa düştüklerinde Ârim'in görüşünü kendi görüşüne tercih ettiğini söylemiş,³⁵ 'şayet bir konuda Ârim ile muvafık olmuştum, o hususta bana muhalefet edenlere aldırış etmem' demiştir.³⁶ Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Süleymân b. Harb'ın hadis hususunda Ârim'i, (Abdullâh) İbn Avn (ö. 151/768) ile Eyyûb (es-Sehtiyânî) seviyesinde gördüğünü ifade etmiştir.³⁷

Buhârî'nin haber verdiğine göre, adamın biri Affân (b. Müslim)'e ya Ebâ Osmân! Bize Hammâd b. Seleme-Humeyd-Enes tarikiyle Hz. Peygamberden "Yarım hurma bile olsa kendinizi ateşten koruyun" şeklinde gelen rivâyeti naklet dedi. Bunun üzerine Affân: 'Eğer bu rivâyeti duymak istersen iki dirhemle bir kayık kirala, Basra'ya git ve o rivâyeti Ârim'den işit dedi.'³⁸ Ârim'in ilmî üstünlüğünü medheden bir menkıbe ise şöyledir: Muhammed b. Münzir (ö. ?), Abdurrezzâk (b. Hemmâm San'ânî) (ö. 211/826-27)'nin yanından ayrılmayı istemiş. Bunun üzerine Abdurrezzâk onu azarlamış. O da bu duruma üzülmeye başlamış. Rüyasında Hz. Peygamberi görmüş, Hz. Peygamber üzüntüsünün sebebini sormuş, o da Abdurrezzâk'tan kendisine hadis okumasını istediğini, onun ise kendisini azarladığını söylemişti. Bunun üzerine Allah Resulü kendisine: 'Şayet ilmi yazmak istiyorsan Ka'nebî (ö. 221/836), Muhammed b. Fadl es-Sedûsî, Abdillâh b. Recâ el-Ğudânî (ö. 219/834) ve Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'den (ö. 212/827) yaz, demişti. Sabahleyin rüyasını Abdurrezzâk b. Hemmâm'a anlatınca o, "beni Resûlullâh'a (s.a.s) şikâyet ettin, hadi gel sana hadis okuyayım demiş. İbn Münzir bu teklifi

³² el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 288; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 675-676.

³³ Zehebî, *Siyer*, 10: 266; *Tezkire*, 1: 410.

³⁴ Alâeddîn Moğaltay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadis, 2001) 8: 33

³⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-Cerh*, 8: 58; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; Zehebî, *Siyer*, 10: 266; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

³⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Su'âlâtü Ebî Ubeyd el-Ecrî Ebâ Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî*, thk. Abdualîm Abdulazîm el-Bestevî (Mekke: Dâru'l-İstikâme, 1997), 1: 351-352; Zehebî, *Siyer*, 10: 267; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd Ukâyîlî el-Mekkî, *Kitâbü'd-duafâi'l-kebîr*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998) 4: 122; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 136.

kabul etmeyerek rüyada isimleri zikredilen muhaddislerin yanına gittiğini ve onlardan ilim (hadis) yazdığını söylemiştir.³⁹

Ârim'in şahsiyeti de medhedilmiştir. Ukaylî (ö. 322/934) dedesinin, Basra'da ondan daha güzel ve huşu içerisinde namaz kılanı görmediğini⁴⁰ ve kendisine hediye olarak takdim edilen 500 dinarı kabul etmeyen salih bir kişi olduğunu dile getirmiştir.⁴¹

4- CERH-TA'DİL DURUMU VE İHTİLÂTA UĞRADIĞI TARİHİN TESPİTİ

Hadis rivâyeti açısından birçok âlim, Ârim hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Bu hususta öğrencisi İbn Vâre, onun "sadûku'l-emîn" olduğunu söylemiştir.⁴² İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Hammâd b. Zeyd'in Abdurrahmân b. Mehdî'den (ö. 198/813-14) sonraki en iyi öğrencisinin Ârim olduğunu belirtmiştir.⁴³ Yine İbn Ebû Hâtim, babasına Ârim ile Ebî Seleme (Umâre b. Zâzân) hakkında sorduğu soruya babasının Ârim'i daha çok beğendiğini, onun hadis rivâyetindeki durumu sorulduğunda ise "sika" olduğunu⁴⁴ ve bir rivâyeti tevsik etmişse bunu yeterli gördüğünü dile getirmiştir.⁴⁵ Bu hususta el-İclî (ö. 261/875), Ârim'i "hadis ashâbı" ve "sika";⁴⁶ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî de, onun "kitabı sahih ve hadis rivâyetinde sika" olarak vasıflandırmıştır.⁴⁷ İbn Hacer, onun "sika ve sebt" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ Nesâî ise (ö. 303/915), onun ihtilât öncesi "sika" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Benzer şekilde Zehebî (ö. 748/1348), onun hadis rivâyetinde "hafız, sebt, imam,⁵⁰ müksir, sadûk ve Buhârî'nin şeyhi" olduğunu ifade ettikten sonra⁵¹ *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserinde onu yedinci tabakada zikretmiş ve⁵² ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını ve hafızasının bozulduğunu belirtmiştir.⁵³ Suyûtî de (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-huffâz*'ında ona yedinci tabakada yer vermiş;⁵⁴ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilmiş, Buhârî, kendisinden 100 den fazla hadis nakletmiştir.⁵⁵

Hadis usûlünde râvinin zabtına yönelik cerh sebeplerinden kabul edilen "ihtilât" kavramı, bir şeyin başka bir şeyle mezc edilmesi, karıştırılması manalarına gelen "خَطَأٌ، يَخْطِئُ، خَلَطًا" fiilinden iftî'âl vezninde olan "إِخْتِلَاطًا"nın mastarı olup lügatte *aklın ve şuurun karışması, fâsîd olması ve bozulması* anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶ İstilah anlamı ise *ihtiyarlık ve hastalık dolayısıyla sonradan*

³⁹ Zehebî, *Siyer*, 10: 269-270.

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd Ukaylî el-Mekkî, *Kitâbü'd-duafâi'l-kebîr*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998) 3: 122; Zehebî, *Siyer*, 10: 267; Zehebî, *Tezkire*, 1: 410; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁴¹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Kahire: Matba'tu'l-Medîne, 1984), 2: 5

⁴² el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; Zehebî, *Tezkire*, 1: 410.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, 8: 58; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 174.

⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 58; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 58.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Kahire: Matba'tu'l-Medîne, 1984), 2: 5.

⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 436.

⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, 10: 265.

⁵¹ Zehebî, *Mizân*, 4: 7.

⁵² Zehebî, *Tezkire*, 1: 410.

⁵³ Zehebî, *Tezkire*, 1: 410.

⁵⁴ Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 174

⁵⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 292; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁵⁶ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî b. Manzur, "Halete", *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbillâh-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Daru'l-Me'ârif, Kahire trz.), 2: 1229-1231.

*hafıza kaybına uğrayan veya kitaplarının zayi olması gibi arızî nedenlerden ötürü daha önce tahdis ettiği rivâyetleri karıştıran râvî*⁵⁷ olarak tarif edilmekte ve bu rahatsızlığa duçar olan râvî de “muhtelit” olarak isimlendirilmektedir.⁵⁸

Kaynaklar, sika olarak tevsik edilen birçok râvinin ihtilâta uğradığını kaydetmiştir. Bahse konu olan Buhârî'nin büyük hocalarından⁵⁹ Muhammed b. Fadl da ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğramıştır.⁶⁰ İlk defa Ârim'le karşılaşan İbrâhîm el-Harbî, onun huzuruna vardığımda bana ‘Seni çoktandır görmüyorum’ dediğini ve bu esnada İbn Mubârek'e ait bir beyiti farklı okuyunca onun hafıza kaybına uğradığını fark ettiğini ifade etmiştir.⁶¹ Ebû Ubeyd el-Ecrî (ö 275/889), Ebû Dâvûd'dan nakille Ebû Dâvûd'un şöyle dediğini aktarmıştır: “Ârim'in yanında bulunduğum esnada o, Hammâd b. Zeyd-Hişâm b. Urve→Babasından nakille Hz. Peygamberin “Yolculukta oruç tutma konusunda sorulan soruyla ilgili” rivâyeti Mâiz el-Eslemî'den nakletmişti. El-Ecrî, bunun üzerine Ebû Dâvûd'a bu rivâyeti nakledenin Hamza el-Eslemî olduğunu belirttiğimde Ebû Dâvûd, Ârim'in bu dönemde hafızasını kaybettiğini söylediğini ifade etmiştir.⁶² Bir başka rivâyette Ebû Dâvud, Ârim'in 213/829 yılında hafıza sorunu yaşadığını ve daha sonra düzeldiğini, ancak 216/832 yılından itibaren tekrar hafızasının kötüleştiğini belirtmiştir.⁶³ Bu hususta Ebû Hâtîm, kendisinden 214/830 senesinde hadis yazdığını belirterek bu tarihten sonra ondan hadis nakletmediğini ve ondan tahsil ettiği rivâyetlerin ise sahih olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte ondan 220/835 yılından önce hadis nakledenlerin/yazanların rivâyetlerinin sahih ve ceyyid olduklarını, bu tarihten sonra ondan ahz edilen rivâyetlerin ise kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁶⁴ Önemli münekkittlerden el-İclî ise, Ebû Dâvûd ile Ebû Hâtîm'den farklı olarak onun vefatından bir veya iki sene önce ihtilâta uğradığını söylemiştir.⁶⁵

Öte yandan Ukaylî, ihtilât öncesi onun rivâyetlerinde bir müşkil olmadığını belirtmektedir.⁶⁶ Bu çerçevede Ukaylî, Ârim'in, ihtilât öncesi sikâ râvilerden kabul edildiğini, onun hakkında yapılan cerhin ihtilât sonrası olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ İbn Hibbân (ö. 354/965) ise, Ârim'in ömrünün sonlarında hafızasını kaybettiğini, rivâyet hakkına sahip olduğu rivâyetleri

⁵⁷ Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî İbnu's-Salah, *Ma'rifeti ewâi ilmi'l-hadîs*, thk. Abdullâtîf el-Humeym-Mâhir Yâsin el-Fahl (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 494; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdulkhamîd b. Sâlih (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006), 310; Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Hamîsî, *Mu'cemu'l-'ulumî'l-hadîsî'n-Nebevi* (Sana: Dâru İbn Hazm, trz.), 16; Bkz. Mücteba Uğur, “İhtilât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 571; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözcüğü* (İstanbul: İFAV, 2013), 130-207.

⁵⁸ Bkz. Uğur, “İhtilât”, 21: 571; Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât* (İstanbul: Rihle Kitap, 2011), 35-39.

⁵⁹ Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Kitâbu'l-muhtelitîn* thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî 1996), 116.

⁶⁰ Buhârî, *Tarih*, 1: 208; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, 8: 58-59; Cemâleddîn Ebî'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-du'afa ve'l-metrûkin*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdulkâdî (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986) 3: 91; İbn Hacer, *Takrîb*, 436.

⁶¹ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 121; Zehebî, *Siyer*, 10: 268; *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4: 8-9.

⁶² el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 291; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 386-387.

⁶³ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 121-122; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 291; Zehebî, *Siyer*, 10: 267; *Mizân*, 4: 8; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, 8: 58-59; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; Zehebî, *Siyer*, 10: 267; *Mizân*, 4: 8-9; Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zür'a Velîyuddîn el-İrâkî, *Takyîd ve'l-idâh şerhu Mukadimmetü İbn Salâh*, thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh (Beyrût: Daru'l-Hadis, 1984), 409; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Keyyâl, *el-Kevâkibü'n-neyyirât fi ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruwâti's-sikât*, thk Abdülkayyûm Abdurabinnebî, (Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994), 386.

⁶⁵ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2: 5.

⁶⁶ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 123.

⁶⁷ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 123.

karıştırdığını, menakirlerinin olduğunu, kendisinden rahatsızlık öncesi hadis tahsil edenlerin rivâyetlerinin sağlam, ancak ihtilât sonrası ondan nakledilen hadislerin ise hoşuna gitmediğini ifade ederek her iki grup tarafından nakledilen rivâyetlerin birbirlerinden ayırt etmenin imkân dâhilinde olmadığından, Ârim kanalıyla gelen rivâyetlerin tümünün terk edilmesi ve onlarla amel edilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁸ Ancak bu hususta Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Hibbân'dan farklı olarak Ârim'in ömrünün sonlarına doğru hafıza bozukluğu yaşadığını ve ihtilât sonrası kendisinden münker rivâyetlerin nakledilmediğini belirterek onun sika olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Bu meyanda Zehebî de, İbn Hibbân'ın yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmesini aktardıktan sonra Ârim'e nispet edilen münker rivâyetlerin hangileri olduğunu sorarak ondan nakledilen hiçbir münkerin olmadığını söylemiştir.⁷⁰ Zehebî, bu hususta Dârekutnî'nin değerlendirmesini esas alarak Ârim'in ömrünün sonlarına doğru hafıza bozukluğu yaşadığını, ancak rahatsızlık sonrasında kendisinden münker rivâyetlerin nakledilmediğini ifade ederek onun sika olduğunu, Dârekutnî'nin bu hususta kendilerini rahat ettirdiğini ve doğru görüşün de Dârekutnî'nin değerlendirmesinin olduğunu beyan etmiştir.⁷¹ Bu konuda eser telif eden el-Alâî de, İbn Hibbân'ın Ârim hakkında yersiz bir değerlendirmede bulunduğunu ve abartıya kaçtığını belirterek birçok meşhur muhaddisin ondan hadis tahsil ettiğini belirtmiştir.⁷²

Öte yandan konuyla ilgi telif edilen kaynaklarda, Ârim'den rahatsızlık öncesi ve sonrasında hadis tahsil edildiğine dair görüşler zikredilmektedir. Bu hususta bazı râvilerin ihtilât öncesi, bir kısmının ise ihtilât sonrası ondan hadis naklettikleri beyan edilmişken diğer bir kısım râviler hakkında da herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

Ârim'den hadis dinleyen birçok öğrencisinin bu husustaki beyanları konu ile ilgili kaynaklarda yer almıştır. Sözelimi İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cüzcânî, Ârim'den 207/823 senesinde hadis işittiğini,⁷³ Ebû Ali ez-Züreykî de, Ârim'in kendilerine ihtilât öncesi hadis naklettiğini söylemiştir.⁷⁴ Bu çerçevede Ukaylî, dedesinin (Muhammed b. Hammâd b. Saad) "Yarım hurma bile olsa kendinizi ateşten koruyun rivâyetini" Ârim'den 208/824 senesinde Hammâd b. Seleme-Hümejd-Hâsan tarikiyle tahdis ettiğini belirtmiştir.⁷⁵ Yine Ukaylî, dedesinin 215/831 senesinde hacca gittiğini, hac dönüşünde Basra'ya uğradığında Ârim'in hafızasındaki değişimi/bozukluğu fark ettiğini ve bu tarihten sonra ondan hadis almadığını dile getirmiştir.⁷⁶ Muhammed b. Ahmed b. Hâlid er-Ruzeykî, Ebû Nu'mân'ın kendilerine ihtilât öncesi rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ İbrâhîm el-Harbî ise, Ârim'in hafıza rahatsızlığını fark ettiğini ve kendisinden hadis tahsil etmediğini ifade etmiştir.⁷⁸ İbn Hacer, Hatîb (el-Bağdâdî)'den (ö.

⁶⁸ Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-mecruhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Riyâd: Dâru'l-Sami'î, 2000), 2: 311-312; Zehebî, *Siyer*, 10: 267-268; **Alâî, Muhtelitîn, 117**; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 388-389.

⁶⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 410; *Mîzân*, 4: 8; **el-Alâî, Muhtelitîn, 117**; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676; İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 389.

⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, 10: 267-268; el-İrâkî, *Takyîd*, 409; İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 388-389.

⁷¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 410; *Mîzân*, 4: 8; **el-Alâî, Muhtelitîn, 117**

⁷² **el-Alâî, el-Muhtelitîn, 117**

⁷³ Nesâî, "Zinnet", 90; Abdülcebbâr Saîd, *İhtilâtü'r-r-rovâtü's-sikât*, (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2005), 147.

⁷⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; Zehebî, *Siyer*, 10: 266; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁷⁵ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 122; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136.

⁷⁶ Kanaatimizce Muhammed b. Hammâd b. Saad'ın hacca gitmesi, hac farizasını yerine getirmesi ve oradan da Basra'ya uğraması h. 216'ya ancak denk gelebilmektedir. Bu ise yukarıda zikrettiğimiz Ebû Dâvûd'un ileri sürdüğü görüşünü desteklemektedir. Bkz. Ukaylî, *Du'afa*, 4: 122; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136.

⁷⁷ Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 6: 235.

⁷⁸ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 121; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136; Zehebî, *Siyer*, 10: 268; *Mîzân*, 4: 8-9; Saîd, *İhtilât*, 147.

473/1071) rivâyetle Küdeymî'nin ondan semâsının ihtilât öncesi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ Ancak *Kevâkib*'in Muhakkik'i, Hatîb'in eseri tetkik edildiğinde, Kudeymî'nin rivâyetinin ihtilât sonrası olduğu ve bununla birlikte onun Ârim kanalıyla gelen hadisleri birbirlerinden ayırt edebileceği bilgisine sahip olduğundan rivâyetlerine zarar vermediğini dile getirmiştir.⁸⁰ Yine bu hususta İsmâil b. İshâk el-Kâdî ile Muhammed b. Yûnus da Ârim'in kendilerine 208/824 senesinde rivâyette bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁸¹

İbn Salâh, Buhârî'nin Ârim'den 213/829 yılında rivâyette bulunduğunu, Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî ve onların dışındaki hafızların da ondan naklettikleri rivâyetlerin ihtilât öncesi olduğunu beyan etmiştir.⁸² Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Alî Muhammed b. Ahmed b. Hâlid ez-Züreykî ile Buhârî ve Müslim'in ondan hadis nakleden hocaları olan Ahmed b. Saîd ed-Dârimî, Haccâc b. Şâ'ir, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ma'bed es-Sincî, Abd b. Humejd, Hârûn b. Abdullâh el-Hammâl gibi muhaddislerin rivâyetleri⁸³ ihtilât öncesi olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁴ Bu çerçevede Abd b. Hümejd'in *Müsned*'inin Muhakkik'i, Abd b. Hümejd'in Ârim'den semâsının ihtilât öncesi olduğunu, bunun yanı sıra Abd'in bu konuda herhangi bir açıklama yapmaması ve İmâm Müslim'in Abd yoluyla gelen Ârim'in rivâyetlerini eserine alması bu görüşü desteklemektedir.⁸⁵

Kaynaklar, Ârim'den ihtilât sonrası rivâyette bulunan birçok râviden de bahsetmektedir. Bu hususta Ukaylî, Ali b. Abdülazîz el-Beğavî'nin (ö. 286/899) ondan 217/833 senesinde semâsının olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶ Nitekim el-Beğavî de, 217/833 yılında Hammâd b. Seleme-Hümejd et-Tavîl→ Enes tarikiyle gelen ve Buhârî'nin de eserine aldığı "Yarım hurma bile olsa sadaka vererek kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz" hadisini Ârim'den işittiğini beyan etmektedir.⁸⁷ Bununla birlikte Ebû Ca'fer, el-Beğavî'nin ondan 219/835 senesinde de rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ Bu tarihler ise, onun ihtilât dönemi sonrasına denk gelmektedir.⁸⁹ Yine bu bağlamda Ebû Ümeyye el-Ahvezî, Ârim'in kendilerine 217/833 senesinde hadis aktardığını belirtmiştir.⁹⁰ Saîd (Şuayb) b. Osmân el-Ahvezî ise, onun sika olduğunu ancak ihtilât döneminde kendilerine hadis rivâyetinde bulunduğunu söylemiştir.⁹¹ Ebû Hâtim de, Ebû Zûr'a'nın 222/837 senesinde onunla karşılaştığını ifade etmiştir.⁹²

Yukarıda zikredilen isimlerin dışında Ârim'den rivâyette bulunan bazı râvilerin hadis tahsil ettikleri dönemler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Bu çerçevede Ahmed b. Süfyân en-Nesâî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Seyf el-Harrânî, Ahmed b. Saîd ed-Dârimî, Ahmed b. Süfyân en-Nesâî, Haccâc b. eş-Şâ'ir, Hasan b. Ali el-Hallâl, Hüseyş b. Efram en-Nesâî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ma'bed es-Sincî, Abd b. Hümejd, Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl, Haramî b. Yûnus b. Muhammed el-Bağdâdî gibi râvilerin ondan hadis aldıkları

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137; Ayrıca bu konuda Muhakkik'in dipnotuna bkz. İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 394.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137;

⁸² İbnü's-Salah, *Ma'rifeti*, 499; el-İrâkî, *Takyîd*, 408; İbnü'l-Keyyâl, 388; Saîd, *İhtilât*, 147.

⁸³ el-İrâkî, *Takyîd*, 409; İbnü'l-Keyyâl, *Kevâkib*, 389.

⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137;

⁸⁵ 11 nolu dipnot için bkz. Abd b. Hümejd, *Müsned*, 1: 62

⁸⁶ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 121; Zehebî, *Siyer*, 10: 268; *Mizân*, 4: 8-9.

⁸⁷ Buhârî, "Zekât", 10; Ukaylî, *Du'afa*, 4: 122; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136.

⁸⁸ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 122

⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁹⁰ Ukaylî, *Du'afa*, 4: 123.

⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 58-59; el-Mizzî, *Tehzîb*, 26: 290; Zehebî, *Siyer*, 10: 267; *Mizân*, 4: 8-9; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 676.

tarihler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁹³ Yukarıda da değindiğimiz üzere bu râvilerden bazılarının rivâyetlerinin rahatsızlık öncesi olduğu düşünülmektedir.

5- HADİSÇİLİĞİ

Muteber hadis eserlerinin önemli kaynaklarından kabul edilen Ârim, birçok hocadan hadis tahsil etmiştir. Hadis ilmiyle iştigal eden âlimler gibi Ârim de birçok önemli muhaddisin yetiştirilmesini sağlayarak onların ufuklarını açmış ve ilmin teorik ve pratikte yaşanmasına katkıda bulunmuştur.

A- Ârim 'in Kaynakları

Kendisine nispet edilen herhangi bir eseri bulunmadığından Ârim'in kaynaklarını vefatından sonra telif edilen Kütüb-i Tis'a'daki rivâyetlerinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Ârim'in kaynaklarından maksadımız hadis tahsil ettiği hocalarıdır. Daha önce Ârim'in hocaları başlığında genel olarak ricâl kaynaklarında geçen şeyhlerinin isimleri verilmişti. Bu başlıkta ise Ârim'in hadis aldığı hocaları, onların cerh-ta'dil durumları ve kütüb-i tis'a'daki rivâyet sayıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak İmâm Mâlik'in Ârim vasıtasıyla nakledilen rivâyeti olmadığından ötürü el-Muvatta zikredilmemiştir. Tespit edildiği kadarıyla Ârim'in mezkûr eserlerdeki tahrîc edilen rivâyetleri ve aldığı hocaları ile hadis rivâyetindeki ehliyetleri şu şekildedir: *

⁹³ Saîd, *İhtilât*, 147.

Ârim'in Hocaları	Cerh-Ta'dil Durumu	B	M	T	D	N	K	A	D
Mu'temir b. Süleymân ⁹⁴	Sika-Hafız	6	1					2	1
Hammâd b. Seleme ⁹⁵	Sika-Hafız				1	3	1		4
Ebu Avane ⁹⁶	Sika-Hafız	1						3	1
Hammâd b. Zeyd ⁹⁷	Sika-Hafız	5	2	1	1	2	1	1	3
Abdülvâhid b. Ziyâd ⁹⁸	Sika-Hafız	4	1						3
Cerîr b. Hâzim ⁹⁹	Sika-Hafız	9							3
Sâbit b. Yezîd ¹⁰⁰	Sika-Hafız	2	1	1		1			1
Mehdî b. Meymûn ¹⁰¹	Sika-Hafız	4	2				1	4	2
Huşeym b. Beşîr ¹⁰²	Sika-Hafız	1							4
Vuheyb ¹⁰³	Sika-Hafız		2						7
Abdüzlazîz b. Muhammed ¹⁰⁴	Sika-Hafız			1					
Sa'k b. Hazn ¹⁰⁵	Sika					1			1
Abdullâh b. el-Mübârek ¹⁰⁶	Sika-Hafız						1	6	4
Saîd b. Zeyd ¹⁰⁷	Sika							4	1
Abdüzlazîz b. Müslim ¹⁰⁸	Sika								1
Deylem b. Ğazvân ¹⁰⁹	Sika								1
Yezid b. Zürey ¹¹⁰	Sika-Hafız								2
Hârûn el-'Aver ¹¹¹	Sika								1
TOPLAM		9	9	3	2	7	4	4	9

* Tabloda Buhârî: B, Müslim: M, Ebû Dâvûd: D, Tirmizî: T, Nesâî: N, İbn Mâce: K, Ahmed b. Hanbel: A, Dârmî: D olarak yazılmıştır.

⁹⁴ el-İclî, *Sikât*, 2: 286; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 403; Zehebî, *Tezkire*, 1: 266; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 120.

⁹⁵ el-İclî, *Sikât*, 1: 319; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 3: 142; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 261; Zehebî, *Tezkire*, 1: 202.

⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 288; el-İclî, *Sikât*, 2: 340; el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 447; Zehebî, *Tezkire*, 1: 2366; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 106.

⁹⁷ el-İclî, *Sikât*, 1: 319; Zehebî, *Tezkire*, 1: 228; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 103.

⁹⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, 18: 453; Zehebî, *Tezkire*, 1: 285; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 109.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 278; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 2: 505; el-Mizzî, *Tehzîb*, 4: 528; Zehebî, *Tezkire*, 1: 199.

¹⁰⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, 4: 384; Zehebî, *Siyer*, 7: 305-306

¹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, 8: 10-11; *Tezkire*, 1: 243; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 109.

¹⁰² el-İclî, *Sikât*, 2: 334; el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 283; Zehebî, *Tezkire*, 1: 248; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 111.

¹⁰³ el-İclî, *Sikât*, 2: 346; el-Mizzî, *Tehzîb*, 31: 167; Zehebî, *Tezkire*, 1: 235

¹⁰⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, 18: 194; Zehebî, *Tezkire*, 1: 269; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 121.

¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 4: 457; el-Mizzî, *Tehzîb*, 13: 177.

¹⁰⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, 16: 6-7; Zehebî, *Siyer*, 8: 383; *Tezkire*, 1: 274; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 123.

¹⁰⁷ el-İclî, *Sikât*, 1: 399.

¹⁰⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, 18: 204; Zehebî, *Siyer*, 8: 193.

¹⁰⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 8: 501-503.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 290; el-İclî, *Sikât*, 2: 363; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 9: 264; Zehebî, *Tezkire*, 1: 256; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 116.

¹¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 117-118.

Yapılan tetkikler neticesinde Kütüb-i Tis'a'da Ârim vasıtasıyla tahrîc edilen rivâyetlerin on sekiz farklı hocadan elde edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Ârim'in en fazla hadis aldığı hocası 99 rivâyetle Hammâd b. Zeyd'dir. Daha önce ifade edildiği üzere Ârim, Abdurrahmân b. Mehdî ile birlikte Hammâd b. Zeyd'in en iyi öğrencisi kabul edilmekteydi. Hammâd b. Zeyd'den sonra sırasıyla 31 rivâyet ile Mu'temir b. Süleymân, 30 rivâyet ile Ebu Avane gelmektedir. Ayrıca onun Saîd b. Zeyd, Abdüzlazîz b. Müslim, Deylem b. Ğazvân, Yezid b. Zürey' ile Hârûn el-'Aver'den tahsil ettiği rivâyetler, kütüb-i sitte eserlerinde tahrîc edilmeyip Ahmed b. Hanbel ile Dârimî'nin eserlerinde yer almaktadırlar. Bununla birlikte rivâyet aldığı mezkûr hocaların hepsi sika kabul edilmekle birlikte çoğu hadis rivâyetinde hafız seviyesindedir. Bu ise Ârim'in hadis tahsil ettiği hocalarını itinayla seçtiğini göstermektedir.

Öte yandan hadis naklinde kullanılan eda sîgası da, rivâyetin hangi tahammül yöntemiyle aktarıldığını göstermek üzere isnad zincirinde yer alan ifadelerdir. Aynı zamanda bu sîgalar, rivâyetin sened zincirinin ittisali hususunda da fikir verir.¹¹² Bahse konu olan Ârim'in naklettiği rivâyetleri tetkik ettiğimizde onun "haddesena"¹¹³ eda sîgasını kullandığı, sadece Dârimî'nin *Sünen*'inin bir yerinde "enbeena" sigasıyla hadis naklettiği görülmektedir.¹¹⁴ Bu ise Ârim'in hadis tahsil ederken semâ'ya dikkat ettiğini göstermektedir.

B- Rivâyetleri

Muteber hadis kaynakları, Ârim kanalıyla gelen birçok rivâyete yer vermiştir. Araştırma kapsamını aşmamak için sadece kütüb-i tis'a'daki rivâyetler ele alınmış ve tespit edildiği kadarıyla konularına göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in eseri ale'l-ebvâb türü eser olmadığından *Müsned*'de yer alan rivâyetler tabloda gösterilmemiştir.

Tablo 1: Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde Ârim kanalıyla gelen rivâyetlerin konulara göre taksimi:

Kitap İsmi	Buhârî	Müslim
Ahkâm	1	
Akîka	1	
Amel fi's-Salât	1	
Buyû'	3	1
Cennet		1
Cemâ'a ve'l-İmâme	1	
Cenâiz	4	
Cihâd ve Siyer	2	
Cizye	1	
Cuma	1	
Edâhî		1

¹¹² Ahmet Yücel, *Hadis Usulu*, (İstanbul: İFAV, 2011) 82.

¹¹³ Haddese: "حَدَّثَ" "tahdis etmek" anlamına gelen bir sîga olup kırâat, mükâtebe, münavele, icazet, ve vicade yöntemleriyle elde edilen rivâyetler için kullanılır. Bu konuda genel görüş ise, bu sîga'nın semâ metodu için kullanıldığıdır. Hakkında bilgi için bkz. Yücel, *Hadis Usulu*, 83; Aydın, *Hadis İstılahları*, 92-93.

¹¹⁴ Dânmî, "Mukaddime", 10 (Hds. No: 63, 1: 205).

Edeb	2	
Enbiya	1	
Eşribe		1
Et'ime	2	
Eymân ve'n-Nuzûr	2	
Fedâilu'l-Kur'an	2	
Fedâilü's-Sahâbe	2	1
Fedâilü'l-Medine	1	
Fiten	2	
Gusl	1	
Hac	5	1
Hayl	1	
Hayz	1	
Hibe	1	
Hums	2	
İtk	2	
İcâre	1	
İhsâr	2	
İkrâh	1	
İlm	1	
İmân	1	
İmâre		1
İsti'zân	1	
İstitâbetü'l-Mürteddîn	1	
İ'tikâf	1	
Kader	1	
Kefâratü'l-Eymân	2	
Libâs	1	1
Meğâzî	4	
Menâkıb	1	
Mevâkitü's-salât	3	
Mesâcid	2	
Mezâlim	1	
Nikâh	3	1
Rikâk	2	
Sadakatü'l-Fıtr	1	
Savm/ Siyâm	1	
Secde	1	
Sıffatu's-Salat	4	

Sücedü'l-Kur'an	1	
Sütretü'l-Musalla	1	
Şerike	2	
Tefsîr	5	
Tehecüd	1	
Tevhîd	4	
Tıb	1	
Vesâyâ	1	
Vitr	1	
Vudû	1	
Zebâih ve Sayd	1	
Zekât	1	
Toplam	97	9

Tablo 2: Ârim vasıtasıyla *Sünen-i Erbaa* ile Dârimî'nin *Sünen'*inde tahrîc edilen rivâyetlerin konulara göre dağılımı:

Kitap İsmi	Tirmizî	Ebû Dâvûd	Nesâî	İbn Mâce	Dârimî
Buyû'	1				
Edâhî					1
Eşribe					2
Fedâilu Kur'an					5
Ferâid					11
Hudûd					1
İsti'zân					5
Kıyâmü leyl			1		
Menâsik			1		1
Mezârî'a			1		
Mukaddime					19
Nuzûr					1
Nikâh			1		2
Rikâk					5
Talâk		2		1	1
Tahâret				1	20
Tefsir	2				
Teyyemüm				1	
Salât					5
Savm					3

Siyer					2
Vesâya		1			10
Zekât		1	1		
Zinet		1			
Toplam	3	2	7	4	92

Sahîhayn'da tahrîc edilen rivâyetler 62 kitap içerisinde yer almaktadır. Bu kitapların 43 tanesinin ahkâmı ilgili olması onun aynı zaman fıkıh hususunda da bilgi sahibi olduğuna hamledilebilir. Ayrıca kütüb-i tis'a'nın içerisinde yer alan *Sünen*'lerde de onun vasıtasıyla gelen 108 rivâyetin yer alması bu düşünceyi desteklemektedir.

C- Sonraki Muhaddislere Kaynaklık Etmesi

Hadis rivâyetinde tevsik edilen Ârim'den başta Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Dârimî, Ebû Hâtîm, Ebû Zûr'a, İbn Vâre, Fesevî gibi birçok münekkid muhaddis hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden hadis rivâyetinde bulunan öğrencileri, Ârim lakabıyla birlikte künyesi Ebû Nu'mân ve ismi Muhammed b. Fadl'ı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte talebeleri rivâyetleri bizzat ondan aktarırken, bazen de başka hocaları aracılığıyla onun rivâyetlerini nakletmişlerdir.

Müslümanlar nezdinde sırasıyla en sağlam kaynaklardan kabul edilen kütüb-i tis'a'da tespit ettiğimiz kadarıyla Ârim vasıtasıyla Buhârî 97, Müslim 9, Tirmizî 3, Ebû Dâvûd 2, Nesâî 7, İbn Mâce 4, Dârimî 92 ve Ahmed b. Hanbel 43 hadis olmak üzere toplam 257 rivâyeti eserlerinde tahrîc etmişlerdir. Bunun yanı sıra Dârekutnî *Sünen*'inde 7,¹¹⁵ Beyhâkî *Sünenü'l-kübrâ*'da 72,¹¹⁶ Hâkim Müstedrek'inde 33,¹¹⁷ İbn Hüzeyme *Sahih*'inde 6,¹¹⁸ öğrencisi Abd b. Humejd *Müsned*'inde 54¹¹⁹ ve Bezâr ise *Müsned*'inde 6¹²⁰ rivâyete yer vermiştir. Bununla birlikte farklı kaynaklarda da Ârim kanalıyla gelen rivâyetler tahrîc edilmiştir. Muteber hadis kaynaklarını tetkik ettiğimizde Ârim vasıtasıyla gelen ve tahrîc edilen rivâyet sayısı 200 ile 300 arasında olduğu düşünülmektedir. Sadece Buhârî'nin ondan 97, Müslim'in ise 9 hadis tahrîc etmesi onun hadis hususunda önemli bir kişi olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Buhârî, bir rivâyetin dışında¹²¹ geri kalan bütün rivâyetleri doğrudan Hocası Ârim'den nakletmiştir.¹²² Bununla birlikte Buhârî, ondan hadis naklederken bir yerde Ebû Nu'aym Ârim b. Fadl,¹²³ Muhammed b. Fadl Ebû Nu'mân¹²⁴ ve Muhammed b. Fadl¹²⁵ iki yerde Ârim¹²⁶ ile Ebû Nu'mân Muhammed b. Fadl,¹²⁷ geri kalan yerlerde ise Ebû Nu'mân¹²⁸ künyesini kullanmıştır.

¹¹⁵ Dârekutnî, *Sünen*, Tahâre, 16, 22 (Hds. no: 136, 183, 1: 79, 105).

¹¹⁶ Beyhâkî, "Salât", 15 (Hds. No: 1748, 1: 549; "Zekât, 147 (Hds. No: 7880, 4: 331).

¹¹⁷ Örnekler için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, 1: 36, 100; 4: 359.

¹¹⁸ Örnekler için bkz. İbn Hüzeyme, *Sahih*, 2: 107; 4: 272

¹¹⁹ Örnekler için bkz. Abd b. Humejd, *Müsned*, 1: 62, 374.

¹²⁰ Örnekler için bkz. Bezzâr, *Müsned*, 1: 441; 4: 339.

¹²¹ Bkz. Buhârî, "Edeb", 22.

¹²² Bkz. Buhârî, "Tıb", 25; "Cenâiz", 65.

¹²³ Bkz. Buhârî, "İlm", 3;

¹²⁴ Buhârî, "Vesâyâ", 18.

¹²⁵ Buhârî, "Cenâiz", 65.

¹²⁶ Buhârî, "Tıb", 25; "Edeb", 22.

¹²⁷ Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 2.

¹²⁸ Buhârî, "İmân", 40.

Müslim, Ârim'den doğrudan hadis nakletmemiştir. Eserinde, onun Hârûn b. Abdillâh ile Abd b. Humeyd tarikiyle gelen rivâyetlerinde Muhammed b. Fadl,¹²⁹ Ebû Ca'fer ed-Dârimî, Ahmed b. Saîd ed-Dârimî ile Haccâc b. Şâir tarikiyle gelen hadislerde Ebû Nu'aym,¹³⁰ Ahmed b. Saîd ed-Dârimî tarikiyle gelen başka rivâyette Ebû Nu'aym Ârim b. Fadl,¹³¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Ma'bed yoluyla nakledilen hadislerde Ebû Nu'aym Ârim,¹³² yine Haccâc b. Şâir vasıtasıyla aktardığı rivâyette ise Ârim b. Fadl¹³³ lakabını kullanmıştır.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde tahrîc edilen ve Abd b. Humeyd–Muhammed b. Fadl tarikiyle gelen iki rivâyetten biri sahih, diğeri ise “hasen-sahih”;¹³⁴ Hasan b. Ali el-Halâl–Ârim tarikiyle nakledilen rivâyetin ise “sahih”¹³⁵ olduğu belirtilmiştir.

Eserin Muhakkik'i, Ebû Dâvûd'un Hârûn b. Abdillâh–Muhammed b. Fadl tarikiyle naklettiği rivâyetin “sahih”,¹³⁶ Ebû Dâvûd, Muhammed b. Abdilmelik–Ebû Nu'mân tarikiyle tahrîc edilen rivâyetin ise ihtilât sonrası olduğunu belirtmiştir.¹³⁷ Sadece bu rivâyet, kütüb-i tis'a içerisinde ihtilâttan dolayı zayıf olarak ta'n edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ebû Dâvûd, Ârim'in rahatsızlığından haberdar olduğu için kendisiyle görüşmesine rağmen ondan hadis almamıştır. Böyle bir bilgiye sahip olan birisinin onun rahatsızlık sonrası naklettiği rivâyeti almaması gerekmektedir. Kanaatimizce, bu rivâyetin zayıf olmasının sebebi, sened zincirinde yer alan ve ismi açıklanmayan müphem bir râvinin oluşundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla eserin Muhakkik'inin bu rivâyet hakkında yaptığı değerlendirmede isabet etmediği söylenilebilir.

Nesâî *Sünen*'inde, üç tane “sahih” rivâyeti İbrahim b. Ya'kûb,¹³⁸ bir tane “sahih” rivâyeti Ahmed b. Süleymân¹³⁹ ile biri sahih¹⁴⁰ ve biri zayıf¹⁴¹ olmak üzere 2 tane rivâyeti de Ebû Dâvûd kanalıyla eserinde tahrîc etmiştir. Muhakkik Nâsirüddin el-Elbânî'ye göre mezkûr rivâyetin zayıf olmasının sebebi, Katâde'nin Habîb b. Sâlim'den semâ'ısının olmamasından kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴² Ayrıca Nesâî, dört yerde Ârim lakabını,¹⁴³ üç yerde ise Ebû Nu'mân künyesini kullanmıştır.¹⁴⁴

Kütüb-ü Sitte'nin son müellifi İbn Mâce ise, ondan naklettiği rivâyetlerde Ebû Nu'mân künyesi¹⁴⁵ ile Muhammed b. Fadl ismini kullanmıştır.¹⁴⁶ *Sünen*'de tahrîc edilen ve Muhammed b. Yahyâ tarikiyle gelen iki rivâyeten birisi için “sahih”, diğeri “hasen”,¹⁴⁷ Ahmed b. el-Ezher

¹²⁹ Müslim, “Hac”, 31; Büyû', 17.

¹³⁰ Müslim, “Nikâh”, 3; Eşribe, 31; Libâs, 31.

¹³¹ Müslim, “Edâhî”, 1.

¹³² Müslim, “Cennet”, 19.

¹³³ Müslim, “İmâre” 14; “Fedâilü's-sahâbe”, 32.

¹³⁴ Tirmizî, “Tefsîr”, 34, 74.

¹³⁵ Tirmizî, “Büyû”, 72.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, Talâk, 17.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, Talâk, 10.

¹³⁸ Bkz. Nesâî, “Kıyâmü'l-leyl”, 46 (hds. no: 1728, 3: 243); “Menâsikü'l-hac”, 60 (Hds. no: 2766, 5: 167); Zînet, 90 (Hds. no: 5308, 8: 201).

¹³⁹ Bkz. Nesâî, “Vesâya”, 6.

¹⁴⁰ Bkz. Nesâî, “Zekât”, 77.

¹⁴¹ Bkz. Nesâî, “Nikâh”, 70.

¹⁴² Bilgi için Muhakkikin dipnotuna bkz. Bkz. Nesâî, “Nikâh”, 70.

¹⁴³ Nesâî, Vesâya”, 2.

¹⁴⁴ Nesâî, “Kıyâmü leyli”, 46; “Menâsikü'l-hac”, 60; “Zînet”, 90.

¹⁴⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 23.

¹⁴⁶ İbn Mâce, “Zekât”, 13.

¹⁴⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 23; “Teyemüm”, 132.

tarikiyle gelen rivâyet “sahih”,¹⁴⁸ Abbâd b. el-Velîd tarikiyle gelen rivâyette yer alan Usâme b. Zeyd b. Eslem’den dolayı zayıf¹⁴⁹ olarak değerlendirilmiştir.

Dârimî eserinde, hocası Ârim’den naklettiği rivâyetler için yedi yerde Muhammed b. Fadl,¹⁵⁰ geri kalan yerlerde ise Ebû Nu’mân¹⁵¹ künyesini kullanmıştır. Eserin Muhakkik’i, Dârimî’nin *Sünen*’inde yer verdiği rivâyetlerden ikisinin “hasen”¹⁵² yedi tanesinin zayıf¹⁵³ ve geri kalan rivâyetlerin “sahih”¹⁵⁴ olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte eserde tahrîc edilen zayıf rivâyetlerin cerh sebebinin de, Ârim’in rahatsızlığından kaynaklanmayıp sened zincirinde yer alan başka râvilerden dolayı olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵

Ârim’in bir başka öğrencisi Ahmed b. Hanbel ise doğrudan hocası Ârim’den tahsil ettiği ve eserinde tahrîc ettiği rivâyetler için 6 yerde Ârim b. Fadl¹⁵⁶ bir yerde Ârim Ebû Nu’mân¹⁵⁷ geri kalan yerlerde ise Ârim lakabını¹⁵⁸ kullanmıştır. Eserde tahrîc edilen birçok rivâyetin Şeyhain’in şartı üzere “sahih” olduğu,¹⁵⁹ dört rivâyetin “hasen”¹⁶⁰ ve dokuz rivâyetin ise zayıf olduğu¹⁶¹ görülmektedir. Aynı şekilde bu rivâyetlerin zayıflık sebebi de isnad silsilesinde yer alan diğer râvilerden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Uzun sayılabilecek bir ömür süren Ârim, erken yaşlardan itibaren hadisle iştiğal etmiş ve birçok önemli muhaddisten hadis tahsil etmiştir. Hadis rivâyeti ehliyeti açısından ittifakla “sika” kabul edilen Ârim’den başta Ebû Hâtim, Ebû Zür’a, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Abd b. Humeyd, İbn Vâre gibi meşhur muhaddisler doğrudan hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Onun “semâ” yoluyla tahsil ettiği rivâyetler, başta kütüb-i sitte olmak üzere birçok muteber hadis kaynağında tahrîc edilmiştir.

Hadis rivâyetinde güvenilirliğiyle temeyyüz eden Ârim, vefatına yakın bir zamanda ihtilâta uğradığı hadisçiler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Ancak onun mezkûr rahatsızlığı

¹⁴⁸ İbn Mace, “Talâk”, 21.

¹⁴⁹ İbn Mace, “Zekât”, 13.

¹⁵⁰ Bkz. Dârimî, “Nuzûr”, 9 (2391 nolu hadis, 3: 1513); “Rikâk”, 54 (Hds. no: 2810, 3: 1821); Rikâk, 80 (hds. no: 2842, 3: 1845); “Ferâiz”, 43 (Hds. no: 3133).

¹⁵¹ Bkz. Dârimî, “İsti’zân, 51 (Hds. no: 2726, 3:1757); “Siyer”, 32 (Hds. no: 2514).

¹⁵² Dârimî, “Salât”, (Hds. no: 1492, 2:909).

¹⁵³ Dârimî, “Savm”, 30 (Hds. No: 1776, 2: 1083); “Tahâret”, 88 (Hds. No: 867, 1: 625; “Rikâk”, 80 (Hds. No: 2842, 3: 1845; “Mukaddime”, 19 (Hds. No: 145, 1: 251).

¹⁵⁴ Örnekler için bkz. Dârimî, Fedâilü Kur’an, 7, 8 (Hds. No: 3402-3406); Vesayâ, 18 (Hds. No: 3273).

¹⁵⁵ Sözelimi bu rivâyetin zayıf oluşunun sebebi, Ebû Kilâbe’nin görüşmediği İbn Mesûd’dan rivâyette bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Dârimî, “Mukaddime”, 19 (Hds. No: 145, 1: 251).

¹⁵⁶ Hanbel, *Müsned*, 6: 328; 28: 192; 36: 122; 43: 254, 275.

¹⁵⁷ Hanbel, *Müsned*, 35: 375.

¹⁵⁸ Örnekler için bkz. Hanbel, *Müsned*, 3: 231, 236; 6: 328, 332, 338; 10: 31, 462; 14: 424, 425.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 231, 236; 6: 328; 21: 17-20; 43: 254.

¹⁶⁰ Hanbel, *Müsned*, 11: 16; 35: 375.

¹⁶¹ Örneğin Bu rivâyet zayıflık sebebinin rivâyet zincirinde yer alan Osmân b. Umeyr el-Becel’den kaynaklanmaktadır. Diğer râviler sikattandır. Bkz. Hanbel, *Müsned*, 6: 328-330; İkinci rivâyette ise Amr el-Bikâlî’nin İbn Mes’ud’da seması sabit değildir. Bkz. 6: 332-334; Mezkûr rivâyetin senedinde yer alan Mus’ab b. Sâbit’in zayıf olduğu, diğer râvilerin ise Şeyhain’in hocaları olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Müsned*, 26: 37; Rivâyet zincirinde yer alan Ğarîf b. Ayyâs’ın meçhul oluşundan dolayı ta’n edilmiş ve zayıf kabul edilmiştir. Bkz. *Müsned*, 28: 192; Rivâyetin zayıflık sebebi İmrân b. Husayn’dan hadis alan şahsın müphem oluşundan kaynaklanmaktadır. Bkz. *Müsned*, 33: 162-163; Rivâyet yer alan adam ve onun babasının bilinmemesinden dolayı zayıf kabul edilmiştir. Aynı şekilde bir sonraki rivâyette ise Ebî Osmân ve Babasının mübhem oluşundan kaynaklanmaktadır. Bkz. *Müsned*, 33: 417; Sened silsilesinde yer alan Mihcen’in meçhul oluşundan ötürü zayıf kabul edilmiştir. Bkz. *Müsned*, 35: 375; Rivâyetin senedinde yer alan Ubeydullâh b. Ebî Ziyâd ile Şehr b. Havşeb’in yer almasından ötürü zayıf kabul edilmiştir. Bkz. *Müsned*, 45: 583.

uğrama tarihi hususunda münekkitler arasında konsensüs sağlanmamıştır. Kaynaklarda 224/839 yılında vefat ettiği kabul edilen Ârim'in 216/832, 220/835 yılları ile el-İclî'nin ileri sürdüğü vefatından bir veya iki sene öncesinde ihtilâta uğradığı ileri sürülmüştür. Bu ise onun ömrünün son sekiz, dört, iki veya bir yılına denk gelmektedir. Rivâyetlerin kabulü için ihtilâta duçar olduğu tarihinin kesin olarak bilinmesi elzemdir. Ancak rahatsızlık tarihinin tam olarak bilinmemesinden ötürü Ârim'den 216/835 yılından sonra nakledilen rivâyetlere karşı temkinli davranılması gerektiği kanısındayız. Bununla birlikte Ebû Hatîm ve el-İclî gibi büyük münekkitlerin görüşlerini dikkate almamak da yanlış olur. Nitekim Ebû Hatîm ile Darekutnî'nin ihtilât sonrası kendisinden münker rivâyetlerin nakledilmediğini belirtmesi, Zehebî ile el-Alâî gibi âlimlerin de bunu desteklemesi İbn Hibbân'ın ihtilât sebebiyle Ârim vasıtasıyla gelen bütün rivâyetlerin geçersiz sayılması görüşünün isabetli olmadığını ortaya çıkartmaktadır. Bununla birlikte Ârim'den hadis nakleden birçok öğrencisinin rivâyet alış tarihleri bilindiğinden mezkûr öğrencilerin rivâyetlerinde herhangi bir müşkil bulunmamaktadır. Dolayısıyla kendisinden muhtelit olarak itham edildiği dönemlerde nakledilen rivâyetlerin tamamen terk edilmesi yerine onların tetkik süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesi gerekir. İnceleme sonucunda bir kaniya varılmışsa rivâyetleri makbûl veya merdûd sayılmalı, rahatsızlıktan önce mi ya da sonra mı olduğu tam olarak tespit edilemeyen rivâyetlerin hükmü hususunda ise tevakkuf edilmelidir.

Öte yandan Ârim vasıtasıyla nakledilen ve kütüb-i tis'a'da tahrîc edilen 257 rivâyetin 19 tanesi zayıf, 7 tanesi hasen, geri kalanları ise sahih olarak vasıflandırılmıştır. Zayıf olarak ta'n edilen rivâyetlerden sadece bir tanesi Ârim'in rahatsızlığı sebebiyle tenkit edilmiş, diğer zayıf rivâyetler ise Ârim'in söz konusu rahatsızlığından dolayı olmayıp sened zincirinde yer alan diğer râvilerin durumundan kaynaklandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Humeyd, Abd. *el-Müntehabu Müsnedi Abd b. Humeyd*. Thk. Abû Abdullâh Mustafâ el-Adevî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru Belensiye, 2002.

Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbu'l-Muhtelitîn*. Thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1996.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2013.

Bakır, Abdulhalık. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 108-111. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-Buldân*. Thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ. Beyrut: Mevsua'tü'l-Me'arif, 1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü Bezzâr*. Thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 15 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1976.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Tarihu'l-Kebîr*. Thk. Abd b. Feyrûz-Umeyr b. Abdurrahman. 12 Cilt. Beyrût: Daru'l-Marife, trz.

C. Eroğlu ve diğerleri, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, Ankara: Orsam, 2012.

Çelik, Ali. "Basralı Muhtelit Râvîler (Hicrî İlk Üç Asır)", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/8 (2016/2): 157-181.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. 2003, *Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnâvût. 6 Cilt. Riyâd: Müessesetu'r-Risâle, 2003.

Diñçoğlu, Mehmet. "Buhârî İle Ebû Dâvud'un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis ilmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41 (2014): 347-372.

Hâkim En-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullâh. *Müstedrek ale'l-Sahihayn*. Thk. Yûsuf Abdurahmân el-Mar'aşlı. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1986.

Hayyât, Halîfe. *Kitâbü't-Tabakât*. Thk. Ekrem Ziya Ömerî. Bağdât: Câmi'atü'l-Bağdâd, 1967.

Hayyât, Halîfe. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. Thk. Ekrem Ziya Ömerî. Riyad: Dâru't-Tâyyube, 1985.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Fadl Behrâm. Thk. Huseyin Selîm Esed. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Su'alâtu Ebî Ubeyd el-Ecrî Ebâ Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî*. Thk. Abdulâlîm Abdulazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Mekke: Dâru'l-İstikâme, 1997.

Hamîsî, Abdurrahmân b. İbrâhîm. *Mu'cemu'l-'Ulumi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. Sana: Dâru İbn Hazm, trz.

Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvût-İbrâhîm Zeybak. 50 Cilt. Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1998.

Hafîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Thk. Zekeriyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî. *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*. Thk. Adil Ahmed-Alî Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.

İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta' dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdukhamîd b. Sâlih. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Takribu't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1999.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, trz.

İbn Hıbbân Muhammed. *Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn*. Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Samî'î, 2000.

İbn Huzeyme, Ebî Bekr Muhammed b. İshâk. *Sahihu İbn Huzeyme*. Thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. 4 Cilt. Beyrût: Mektebü'l-İslâmî, 1980.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, trz.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Thk. Abdullâh Ali el-Kebîr v.dğr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, trz.

İbnu's-Salah, Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ma'rifeti envâi ilmi'l-hadîs*, thk. Abdullâtîf el-Humeym-Mâhir Yâsin el-Fahl. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

İbn Sa' d, Muhammed b. Sa' d b. Munî' . *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. Thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebî'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Kitâbü'd-du'afa ve'l-metrûkîn*. Thk. Ebü'l-Fidâ Abdulkâdî. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ebu'l-Fida Abdullah el- Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Keyyâl, Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed. *el-Kevâkibü'n-neyyirât fi ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruvâti's-sikât*. Thk Abdülkayyûm Abdurabinnebî, Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sikât*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Kahire: Matba' tu'l-Medîne, 1984.
- Kaya, Mehmet Fatih. *Hadis Usûlünde İhtilât*. İstanbul: Rihle Kitap, 2011.
- Kılıç, Alâeddîn Moğaltay. *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. Thk. Âdil b. Muhammed-Ûsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadis, 2001.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. *Tehzîbu'l-kemal fi esmai'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.
- Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. Haccâc el-Küşeyrî en-Neysâbûrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Nâcî, Abdülcebbâr. *el-Medârisü'l-târîhiyyeti'l-İslâmiyye (Medresetü'l-Basrati enmûzecen)*. Beyrut: Merkezü'l-Âkâdemî lî Ebhâs, 2013.
- Nâcî, Abdülcebbâr. *Târihu'l-hareketi'l-fikriyye fi'l-Basrati fi'l- asri'l-İslâmî*, Basra: Dâru'l-Hikme Câmi' atü'l-Basra, 1991.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*, Thk. Muhammed Nasıreddîn el-Albânî. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1996.
- Sâid, Abdülcebbâr. *İhtilâtü'r-ruvâti's-sikât*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Sâlih, Ahmed Ali. *et-Tanzîmâtü'l-içtimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Basra*. Bağdat: Matba' atu'l-Ma' ârif, 1953.
- Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*, Ankara: DİB, 1991.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Ârim el-Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 375. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esmâü'l-müdellesîn*. Thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasen Ensâr. Beyrut: Dâru Cil, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî (Câmiü's'sahîh)*, Thk. Muhammed b. Berber. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2006
- Uğur, Mücteba. "İhtilât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 571. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Ukâyli, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *Kitâbü'd-duafâi'l-kebîr*. Thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 31-48. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulu*. İstanbul: İFAV, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a' lami'n nübelâ'* . Thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. Thk. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.